
A „MAGYAR HELYSÉGNÉV-AZONOSÍTÓ SZÓTÁR” ELKÉSZÍTÉSÉNEK SZEMPONTJAI ÉS PROBLÉMÁI¹

1. A szótár előzményei, elkészítése és legfőbb forrásai. – A szótár elkészítését a magyar nemzet 20. századi történelmének két tragédiája: az 1920-as és az 1947-es békekötések súlyos következményei tették szükségessé. A két világháború között az elcsatolt területek helységneveinek azonosítása a helységnévtárak, a különböző lexikonok, kézikönyvek és térképek segítségével nem jelentett nehézséget, de ez is alapvetően megváltozott az 1948-as fordulat után. E témában a rendszerváltás környékéig nem jelent meg részletes, a gyakorlatban jól használható kiadvány; a Kárpát-medence helységnevei között – legfőképpen a politikai fordulatok utáni tömeges, többszöri átkeresztelések miatt – gyakran még a szakemberek is nehezen tudtak eligazodni. A mű elkészítését indokolta a magyarság nemzeti összetartozási és történeti tudatának gyengülése, amely e térség országaiban az internacionalista, illetve – államonként más mértékben – a nacionalista politikai és oktatási ideológiai törekvésekből és egyúttal a demokrácia hiányából is következett. Az is indokolta ezt a munkát, hogy az említett korszakban mind itthon, mind pedig – Szlovénia kivételével – a környező országok tömegtájékoztatásában, társadalmi életében és közigazgatásában adminisztratív eszközökkel visszaszorították, illetve nem engedélyezték az egykori magyarországi települések magyar névváltozatainak használatát. Nem utolsósorban azért vállalkoztam erre az ember próbáló feladatra, mert a fentieket tudva – más szakterületen dolgozva, mérnökként is – igen lényegesnek tartottam és tartom a helységek, fontosabb várak stb. magyar neveinek, névváltozatainak ismeretét, összegyűjtését, gondozását és közreadását, hiszen e névanyag a történelmi múltunk, egyúttal kultúránk, nyelvünk szerves része.

Az érintett szakterületeken először – a szabad időmben – tájékozódnom kellett, fokozatosan megismerve a történeti Magyarország topográfiáját, illetve nagy vonalakban a fontosabb szakirodalmat. Ezután alakítottam ki a szótár tervét, amely még sokat formálódott és bővült a későbbiekben. A tervbe vett – végül is történeti jellegű – munka alapja értelemszerűen csak „A Magyar Szent Korona Országainak helységnévtára 1913.” című kötet (rövidebben: az 1913. évi helységnévtár, a továbbiakban: Hnt. 1913) lehetett, mivel ez az utolsó helységnévtár, amely a Trianon előtti Magyarország, hivatalosan a Magyar Királyság településeinek legfőbb adatait tartalmazza.

A feltáró munkát először a Révai-lexikonból, majd a legfontosabb szakkönyvekből, illetve forrásokból történő jegyzeteléssel kezdtem meg: FÉNYES ELEK: Magyarország geographiai szótára... (1–4. Pest, 1851), HERNER JÁNOS szerk.: Erdély és a Részek térképe és helységnévtára (Szeged, 1987), MEZŐ ANDRÁS: A magyar hivatalos helységnévtár (Bp., 1982), a Kartográfiai Vállalatnak az utódállami területekre vonatkozó helységnévmutatói,

¹ Ezúton is igen köszönöm a segítséget mindazoknak (különösen FÖLDI ERVIN nyugalmazott térképésznek, évtizedekig a Földrajzinév-bizottság vezetőjének), akik munkámban bármilyen módon részt vettek.

DOMOKOS PÁL PÉTER: A moldvai magyarság (Bp., 1987) stb. E kötetek és jegyzékek, s természetesen még sok más kiadvány feldolgozása, a vonatkozó adatoknak az anyagomba történő beépítése, összevetése, szövegi és térképi ellenőrzése, az utalások és névmutatók elkészítése, azaz a feladataim jelentős terjedelme és összetettsége nagy kihívás volt számomra.

A készülő anyagnak az 1913. évi helységnévtárbeli alapadatait féléves fáradsággal a KSH Könyvtárban ellenőriztem. Közben neves kutatóktól kértem tanácsokat, a munkám figyelemmel kísérését, a pályázataimmal kapcsolatos segítséget. Végül a több helyről kapott támogatások révén az anyagomat számítógépbe írták, elkészülhettek a vármegyék és Moldva mai megyéinek térképvázatai, a korrektúrák és a többi, majd az anyagom „Magyar helységnév-azonosító szótár” címen 1992-ben megjelent. Kevéssel azelőtt adtak ki e tárgy körében két másik művet: GYALAY MIHÁLY „Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon”-át (1–2. Bp., 1989), illetve SEBŐK LÁSZLÓ „Magyar neve? Határonkon túli magyar helységnévsvótár”-át (Bp., 1990). GYALAY munkájának első (történeti-igazgatástörténeti) kötete – címe első részének megfelelően – más témát fejt ki, csak a 2., lexikonjellegű kötete vehető össze a munkámmal, amelynél sokkal több adatot tartalmaz, de a szócikkeinek egységessége, felépítése és áttekinthetősége, a város- és falurészek, intézmények, továbbá a külterületi lakotthelyek mai azonosítása csorbát szenved. Magam saját anyagomban a horvát-szlavón vármegyék nem magyar lakosságú, de magyar névváltozattal is bíró településeit, a moldvai csángók helységeit is – a legfontosabbnak tartott települési adataikkal – számba vettem, és egységes rendszerben, közérthetően tettem közzé. SEBŐK kiadványa az 1920-ban elcsatolt területek országonkénti (kétirányú) azonosító helységnévjegyzékeit, továbbá elsősorban a német névváltozatokat foglalja magába.

A kötetem jó fogadtatása annak továbbfejlesztésére és bővítésére késztetett. Ebben nagy segítségemre volt a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítványtól az 1990-es évek elejétől évenként kapott ösztöndíj és dologi támogatás. A legfőbb, újabban feldolgozott forrásaim a következők voltak: BENDA KÁLMÁN főszerk.: Magyarország történeti kronológiája (1–4. Bp., 1983–1993); CSÁNKI DEZSŐ: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában (1–3., 5. Bp., 1890–1913) sorozata FEKETE NAGY ANL: Trencsén vármegye (Bp., 1941) kötetével; KISS LAJOS: Földrajzi nevek etimológiai szótára (1–2. Bp., 1988); KRISTÓ GYULA főszerk.: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század) (Bp., 1994); LIPSZKY JÁNOS: Repertorium locorum... (1–2. Buda, 1808); Magyarország története (1., 3., 5–8. Bp., 1976–1989); Történelmi világtalasz (Bp., 1991); s külön a váraknál még két munka: ENGEL PÁL: Magyarország világi archontológiája 1301–1457 (1–2. Bp., 1996) és FÜGEDI ERIK: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon (Bp., 1977).

Ezekből is kitűnik, hogy anyagomat több irányban bővítettem, először is – az Árpád-kortól kezdve a 19. századig – történelmünk legfontosabb településneveivel. Ezt követően a magyar történelem elsődleges névvel rendelkező jelentősebb várainak legfőbb adatait vettem fel az anyagomba, a településekhez hasonló rendszerben. A már az adatbázisomban szereplő, FÉNYES ELEK szótárából átvett helységneveket – az időrendiség érdekében – rövidített forrásjelzéssel láttam el. Formailag is ezzel függött össze a LIPSZKY-repertorium helységeinek, városainak és várainak, illetve a CSÁNKI-féle történeti földrajzban található városoknak és váraknak az azonosítása és az adatbázisba történő beépítése. Szintén bedolgoztam az anyagomba a helységnevek hivatalos törzskönyvezésének kezdetétől (1900-tól), a mindenkor magyar államterületen a vonatkozó hivatalos rendelkezések

(helységnev-változtatások, új helységalakítások stb.) évszámait is. Végül pedig, mivel a határainkon túli területeken ma hivatalos vagy hivatalosnak tekinthető magyar helységnevek jegyzékei közül néhány már elkészült és jóváhagyást kapott, az ezekben szereplő neveket is beillesztettem a vonatkozó szócikkekbe. A kötethez többek közt teljesen új, Magyarország közigazgatását több időpontban tartalmazó térképek, a vármegyék 1000 főnél nagyobb lakossággal rendelkező településeit tartalmazó megyetérképek, illetve a moldvai csángó településeket (is) bemutató térképek készültek.

A kapcsolódó pályázatok elbírálása és a kiadás-előkészítő munkálatok lezárulása után a szótár 2., bővített és javított kiadása – mint felsőoktatási tankönyv – 1998-ban jelent meg. Nem sokkal azelőtt adtak ki e témakörben két munkát: BENCSIK PÉTER „Helységnev-változások Köztes-Európában 1763–1995” (Bp., 1997), illetve WILDNER DÉNES „A történelmi Magyarország egykori területeinek helynévtára” (1–2. Bp., 1996–1998) című köteteit. BENCSIK műve kapcsolódik a PÁNDI LAJOS által összeállított „Köztes-Európa 1763–1993” című térképgyűjteményhez, ezért névanyaga jóval nagyobb térségből, döntően a mai Németország, Svájc és Oroszország közötti, valamint a Finnország és Görögország közötti területről (a két utóbbi országot is beleértve) származik, s a szerző célja a megadott történelmi korszak történelmileg jelentős helységneveit érintő – lehetőleg évszámokkal megadott – névváltozások feldolgozása volt. Így természetesen a történelmi Magyarország helységnevei a kötetben szereplő 4000 településnek csak kis részét teszik ki. WILDNER kiadványa az 1920-ban elcsatolt területek helységneveinek és a helységek (egyúttal az 1920 után alakult települések) hovatartozásának 20. századi változásait közli évszámokkal együtt, mai országonként és egykori magyar vármegyénként betűrendben. Szótáram 2., bővített kiadása e két kötetnél jóval több adatot tartalmaz, mert a történelmi Magyarország területére összpontosít – főbb vonalaiban – már az Árpád-kortól kezdve, emellett magyar szempontú kitekintést ad közelebbi szomszédságunk – például Moldva – és a távolabbi európai országok felé is.

A 2. kiadással kapcsolatos kedvező szakmai vélemények, s még inkább a még le nem zárt adatgyűjtések és kutatások arra ösztönöztek, hogy a munkámat tovább folytassam. Az anyanyelv és a felekezeti gyakorta összetartozó adatok, így a vonatkozó szócikkeket kiegészítettem az 1910. évi népszámlálás felekezeti adataival. A feldolgozásba bevont legfőbb új forrásaim: GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza (1–4. Bp., 1987–1998); CSÁNKI DEZSŐ: Körösmegye a XV-ik században (Bp., 1893); ENGEL PÁL: Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről (Bp., 2001); a várkastélyoknál pedig: KOPPÁNY TIBOR: A középkori Magyarország kastélyai (Bp., 1999). A GYÖRFFY és CSÁNKI történelmi földrajzi sorozatainak kötetekben, illetve CSÁNKI másik munkájában szereplő településeket többéves munkával, megyénként azonosítottam az adatbázisban meglevőkkel, és az eddigiekhez hasonlóan rövidített forrásjelzéssel a szócikkeken belül időrendbe soroltam őket. Munkám során sikerült megszereznem a határainkon túli területeken ma hivatalos vagy hivatalosnak tekinthető magyar helységnevek újabban elkészült és jóváhagyott jegyzékeit, így e nevekkkel, egyúttal a hatályba lépésük évszámával is kiegészítettem a vonatkozó szócikkeket. ENGEL és KOPPÁNY említett műveinek feldolgozásával – az eddigi rendszerhez hasonlóan – még felvettem az anyagomba a középkori Magyarország várkastélyait is. Elkészültek a teljesen új, részletesebb és más témákat is feldolgozó térképek.

A sikeres pályázatok és a kiadás-előkészítő munkálatok lezárulása után a szótár 3., bővített és javított kiadása 2011-ben jelent meg az Argumentum Kiadónál. A 2. kiadás

kinyomtatása után – sokban a témámba vágóan – jelent meg HAJDÚ-MOHAROS JÓZSEF „Magyar településtár” (Bp., 2000) és SZABÓ M. ATTILA „Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára” (1–2. Csíkszereda, 2003) című műve, amelyeket GYÖRFFY és CSÁNKI sorozataiból az anyagomba be nem illeszthető településnevek megyei jegyzékeinek elkészítéséhez, a mai azonosításokhoz és lokalizálásokhoz magam is felhasználtam. HAJDÚ-MOHAROS kötetét kevéssé forgattam, mivel – amiként a szerző a bevezetésében meg is fogalmazza – a mű „bizonyos megkerülhetetlen szubjektivitást is hordoz”; „a Településtár a Kárpát-térség minden helységére – ahol szükséges – tartalmazza a javasolt magyar névváltozatot”, s a „határon túl javasolt névalakok az ott élő kollegákkal, szakértőkkel egyeztetve” születtek (HAJDÚ-MOHAROS 2000: XI). A javasolt magyar névváltozatok hivatalos rögzítése azonban – különböző okok miatt – nem történt meg, így én a munkámban inkább ragaszkodtam a mai helyesírással írt törzskönyvezett nevekhez, ennek híján pedig értelemszerűen az 1913. vagy 1944. évi helységnévtári nevekhez. SZABÓ történeti és közigazgatási helységnévtára a név- és forrásadatokkal sokkal többet nyújtott, de – a címéhez híven – csak a mai Erdély településeit foglalja magában.

Meg kell jegyeznem, hogy véleményem szerint egy lexikális jellegű névtár sokkal jobban használható, mint amely a területi elvre épül (mint WILDNER és HAJDÚ-MOHAROS munkái), s ugyanígy egy nem magyar és mai címszavakkal bíró névtár (SZABÓ) is kevésbé kezelhető. Szótáram 3. kiadása mind a települések legfontosabb adataival, mind a közigazgatási térképekkel, különösen pedig a részletes térképszelvényekkel – a tárgyalt többi szakkönyvnel – mindenképpen pontosabb tájékoztatást nyújthat; a témához kapcsolódó más térképekkel (a moldvai megyék, az 1910. évi népszámlálás adatait tartalmazó anyanyelvi és felekezeti Magyarország-térképek stb.) pedig részben új, részben másféle témákat mutatunk be.

Természetesen a technikai lehetőségeim is sokat változtak a táskairógéptől (1989) az első számítógépig (1992), de a későbbiekben a számítógépek és programjaik rendkívüli fejlődése, az elektronikus levelezés és a világháló kialakulása, az ezekhez való hozzáférés is mind támogatta a munkámat. Látható, hogy fő művem, a „Magyar helységnév-azonosító szótár” elkészítése, szerkesztése mögött e tanulmány elején tömören összefoglalt meggyőződés, talán mondhatom, hogy hivatás, és a 3. kiadás megjelenésekor már negyed évszázad céltudatos és elmélyült munkája húzódik meg. Ezzel az írással és – mondanom sem kell – kötetemmel szeretnék tisztelni az 1913-ban megjelent, épp százéves helységnévtár, egyúttal az országos helységnévrendezés azt megelőző jó évtizednyi, korszakos munkája előtt, melynek lezárultát e helységnévtár megjelenése is jelképezi.

2. Tartalmi szempontok. – A szótárba került települések anyagának összeállítása két fő alapelv – a lehetséges teljesség és a válogatás szükségszerűsége – szerint történt.

2.1. Teljesség (esetenként bizonyos határok között). – A kötet a Hnt. 1913 alapján a történeti Magyarország Horvát-Szlavónország nélküli területének összes városát és községét, továbbá Horvát-Szlavónország városait, vármegyei és járási székhelyeit, illetve az 1910-ben magyar vagy részben magyar lakosságú községeit tartalmazza. E helységek vármegyei-járási beosztása, lakosszáma, nemzetiségi és felekezeti összetétele, esetleges régebbi vagy újabb névváltozata(i), valamint a mai hivatalos (esetleg idegen) neve és hovatartozása a Hnt. 1913 szerinti helységnévnél található meg.

Ugyancsak teljes **az 1938–1944 közötti országterületen** 1913 óta, magyar fennhatóság alatt kiválással, szétválással és egyesítéssel keletkezett helységek közlése. Valamely helység előzményének – gyakorlati okokból – az 1913. évi, ha ilyen nincs, akkor pedig az 1944. évi helységnévtár (a továbbiakban: Hnt. 1944) szerinti alapadatait rögzítettem. Hogy melyek ezek az „új” helységek, ezt csak viszonylag sok szöveges és térképi forrás tanulmányozásával lehetett megállapítani.

2.2. Válogatás a téma gyakorlati igényei szerint. – Az 1938–1944 közötti országterületen kívül (de természetesen a történeti Magyarország területén) 1913 óta alakult helységek közül a szótár azokat tartalmazza, amelyeknek – a felhasznált forrásokból megállapíthatóan – magyar nevük is van. Az ide és az előző pontba tartozó „új” települések száma 1650.

Horvát-Szlavónország területén magában foglalja az 1910-ben nem magyar lakosságú, de a legfontosabb források (elsősorban GYÖRFFY és CSÁNKI történeti földrajza, CSÁNKI Körös megyével kapcsolatos értekezése, továbbá a LIPSZKY-repertórium) szerint magyar névváltozattal is rendelkező községeket is. Felöleli az e területen épített jelentősebb várak és várkastélyok ún. anyatelepüléseit is.

A történeti Moldva és Bukovina tartományok csángómagyar vonatkozású helységei közül azokat tartalmazza, amelyek a fontosabb szakirodalmi forrásokban fellelhetők. A címszó után – a fentiekhez képest a következő két ponthoz tartozó szócikkekben is – az adatok bizonyos különbségekkel találhatók meg (természetesen nincsenek a lakosságra vonatkozó adatok stb.). Az összegyűjtött közel 300 moldvai település azonosítása, leírása több ütemben történt meg.

A válogatás **a magyar történelemben és művelődéstörténetben** szerepet játszó – magyar névváltozattal is rendelkező – ismertebb európai településekre is kiterjed. E 160 város adatai már csak egy kis kitekintés kedvéért kerültek be a szótárba.

A történeti Magyarország (Horvát-Szlavónországgal együtt számított) területén, továbbá – a viszonylag rövidebb ideig a Magyar Királysághoz tartozó – **Dalmácia és a délvidéki tartományok területén** is felöleli a jelentősebb várakat és várkastélyokat. Az adott lehetőségekkel élve, bizonyos korlátokon belül, megpróbáltam a jelentősebb várak és várkastélyok (közel 1000) nevét és más (a mai állapotukra vonatkozó, illetve az azonosításukhoz szükséges) adatait egységes kritériumok alapján a szótár rendszerébe illeszteni.

3. A törzsanyag összeállításának névtani és kronológiai szempontjai

3.1. Címszavak. – E téren alapvető irányelvem az volt, hogy a törzsanyag címszavait – függetlenül attól, hogy honnan származnak – a mai magyar helyesírásnak megfelelően vegyem fel. Ehhez szükséges volt a ma használt magyar névalakok kis részének helyesírási egységesítése, ami a különböző névkegóriákban hosszabb kutató- és rendszerezőmunkát igényelt.

Az 1913. évi önálló helységek neveinek esetében a törzsanyag szócikkeinek címszavaként többnyire a Hnt. 1913 betűrendes része szerinti (előzőleg törzskönyvezett) nevet adtam meg. A mai magyar helyesírás alkalmazása sok esetben maga után vont a Hnt. 1913 és „A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása” című kötet (a továbbiakban: Népsz. 1910) ebből a célból történő összevetését is. A Hnt. 1913-ban

előforduló téves írásmódokra lábjegyzetben hívtam fel a figyelmet. A mai Magyarország helységeinek névírása természetesen a legutolsó, 2003. évi helységnévtár alapján történt. A Hnt. 1913 írásmódjától – természetesen az elcsatolt területek helységeinél is – első-sorban akkor történt eltérés, ha a név vagy névelem ma eltérő helyesírású; például az 1926. évi helységnévtártól kezdve *cz* helyett *c* található, továbbá a *szöllő* (*szöllő*), *víz* stb. névelemek írásmódja *szőlő*, *víz* stb. Itt az időrendben utolsó – a mai határainkon túli helységnevek egy részére is kiterjedő – helyesírási változtatások első-sorban a Földrajzinévbizottság 1995-ben meghozott 21/282. és 22/285. sz. határozatait követik, de esetenként a szomszédos államokban elfogadott, most hivatalosnak tekinthető magyar helységnevek jegyzékeiben szereplő névírást is figyelembe vettem (pl. a mai *Kúla*, egykori Bács-Bodrog vármegyei település esetében). A volt horvát-szlavón vármegyékbe tartozó települések szócikkeinek címszavaként a Hnt. 1913 szerinti magyar és horvát, illetve – amennyiben hivatalos magyar nevük nem volt – csak horvát név szerepel.

Az 1913 után kiválással vagy egyesítéssel alakított helységek nevei esetében a magyar fennhatóságú területen létrejött helység a szótárban többnyire az alakításkor kapott néven található. A nem magyar fennhatóság alatti területen alakított helységek esetében magyar névként az esetleges későbbi hivatalos magyar név vagy a helység előzményének 1913-ban (alkalmasint 1944-ben) érvényes neve szerepel.

A történeti Moldva és Bukovina tartományok csángómagyar vonatkozású helységei kapcsán a címszavak megállapításakor a legfontosabb cél a szakirodalom jelentősebb forrásainak a feldolgozása volt. Ezek: DOMOKOS PÁL PÉTER már említett kötete; CSOMA GERGELY: *Moldvai csángó magyarok* (Bp., 1988); LÜKŐ GÁBOR: *A moldvai csángók* (Bp., 2002); illetve az újabb mértékadó forrás, SASI ATTILA térképe (*Csángóföld, Moldva. M = 1 : 380 000. Bp., 2002*).

A további európai városok, azaz a történeti Magyarország, illetve Csángóföld területén kívül fekvő fontosabb városok címszavainak megállapításánál az irányelv az volt, hogy a szótár címszóként a többnyire használt névváltozatot közölje, de esetenként helyesírási egységesítéssel. Természetesen a címszavak kiválasztásakor mérlegelni kellett az egyes – korábbiakban már említett – források jelentőségét is.

A volt Magyar Királyság fontosabb várainak és várkastélyainak címszavasítása is további mérlegelést igényelt. A történeti Magyarország (Horvát-Szlavónországgal együtt számított) területén levő jelentősebb várak és várkastélyok, továbbá – a viszonylag rövidebb időszak(ok)ban a Magyar Királysághoz tartozó – Dalmácia és a délvidéki tartományok történelmünkben szerepet játszó várai esetében a szakirodalomban ismertebb név kiválasztása tűnt célszerűnek. Ez többnyire a már említett mértékadó forrás(ok)ban is címszóként található meg.

Az előzőeknek megfelelően az egykori Magyar Királyság területén kívül fekvő települések, illetve a Magyar Királyság várai, várkastélyai címszavainak a több ezer névváltozatból való kiválasztása a korábbiakhoz képest egészen másféle feladatot jelentett.

3.2. Névváltozatok. – A névváltozatoknak a szótárba való felvételében a fő szempont az volt, hogy minden fontosabb történeti korszak legjelentősebb forrásából, illetve esetleg más jelentékeny forrásokból is rögzítsek helységneveket. Közülük – történeti értéküket tekintve – kiemelkednek a GYÖRFFY és CSÁNKI sorozataiban, CSÁNKI Körös megyei értekezésében, valamint a LIPSZKY-repertóriumban és FÉNYES ELEK szótárában szereplő városok és helységek, várak és várkastélyok névváltozatai. A névváltozatok az

egy-egy szócikkben többnyire – amennyire ez a feldolgozott forrásokból megállapítható volt – időrendben követik egymást (kivéve az 1913 előtti helységegysítesek, illetve -egyesülések eseteit). Az időrendet a legfontosabb történeti forrásokból származó helységneveknél rövid forrásjelzés mutatja, és az 1900 óta történt, évszámmal jelölt névváltozásokat szintén időrend szerint tüntettem fel. Fontos törekvés volt még, hogy a forrásaimból a lehető legtöbb történeti és mai magyar, illetve idegen helységnevet építsek be az anyagomba, mert egy ilyen típusú műnek a szakirodalomban nagy hiányát láttam. Szintén lényeges elgondolás volt, hogy a határokon túlra került területek összes egykori helységének minél több névváltozatát – a törzsanyag szócikkei, illetve az idegen nyelvű helységnév-mutatók segítségével – mindkét irányból azonosítani lehessen.

A névváltozatok között a hivatalos név mellett előforduló, a fontosabb történeti és mai forrásokban megtalálható egyéb magyar vagy idegen nyelvű neveket soroltam fel. A valamennyi tárgyalt történeti korszakra vonatkozó, már említett alapvető munkák mellett elsősorban a következőkben leírt legfontosabb forrásokat használtam.

3.2.1. Az 1913. évi helységnévtár nevei kiemelkedő fontosságúak. – E névtár használata elsőrendű szempont volt, mert teljes számban közli azokat a hivatalosan törzskönyvezett helységneveket, amelyeket az országos helységnévrendezés során az Országos Községi Törzskönyvbizottság javaslata után – esetenként némi változtatással – belügyminiszteri rendelet állapított meg. A helységnévrendezés az akkor autonóm Horvát-Szlavónország területén fekvő vármegyéken kívül nem terjedt ki Árva, Fogaras, Hunyad és Liptó vármegyékre sem, mert a javasolt nevek hivatalos (belügyminiszteri rendelettel történő) megállapítása nem történt meg. Ez magyarázza, hogy – bár az egybeírás következetesen érvényesül – a felsorolt vármegyék településeinek nevei azonosak lehetnek a más megyékben előforduló helységnevekkel. Ezekben a megyékben a magyaros alakok száma is kevesebb. Találhatók azonos helységnevek az 1913 óta alakult helységek magyar névadása (pl. *Eperjes*, *Nagylak*) és a volt Magyar Királyság területén kívül eső helységek esetében is (pl. *Békás*, *Boroszló*).

Amint a korábbiakban elmondottakból is kitűnik, a Hnt. 1913 nevei döntően a települések címszávaival azonosak, viszont ha 1913 óta helyesírási változás történt, akkor az 1913. évi név az adott szócikkben, az időrendnek megfelelő helyen található.

Fontos cél volt még, hogy a szótár szócikkeihez a Hnt. 1913 magyarországi és horvát-szlavónországi utalásait teljes körűen felhasználjam, így a vonatkozó szócikkbe időrendben beépíttem, illetve utalóztam.

3.2.2. Árpád-kor, illetve középkor. – Fő alapelv volt, hogy az e korszakok legjelentősebb szakirodalmi munkái – GYÖRFFY és CSÁNKI, illetve FEKETE NAGY ANTAL művei – alapján azonosított, a szótár keretei közé illeszthető modernizált település- és várneveket a lehető legteljesebben beépítsem a megfelelő szócikkbe. Másodlagosan merítettem még GYÖRFFY GYÖRGY „István király és műve” (Bp., 1983) című monográfiájából, továbbá KRISTÓ GYULA, ENGEL PÁL és KOPPÁNY TIBOR már említett köteteiből. A nevek azonosításait a rendelkezésemre álló újabb, szöveges és térképi kiadványok alapján ellenőriztem. Különösen CSÁNKI, de valamennyire GYÖRFFY és FEKETE NAGY településeinek azonosításához, lokalizálásához is sokat használtam ENGEL digitális térképét és adatbázisát is.

Néhány mondatot kell szólnom a feldolgozás egyik fő problémájáról, GYÖRFFY és CSÁNKI sorozatainak névmodernizálási kérdéseiről. Modernizált névváltozat nemcsak a címszóban, a címszó melletti, valamilyen formában kiemelt névben vagy nevekben és az utaló nevekben található, hanem esetenként a szócikk magyarázó részében is. A GYÖRFFY-féle szócikkek egy részének a címszava nem tekinthető szoros értelemben vett modernizálásnak (a név elképzelt régi kiejtése mai helyesírással írva), mivel meghatározása szerint, ha a név a középkortól megszakítatlanul él a nyelvünkben, akkor a címszó a mai névvel egyezik meg. Mindenesetre GYÖRFFY és CSÁNKI (valamint gyakran KISS LAJOS is) ugyanazon oklevélből származó, ugyanazon nevekre vonatkozó modernizálásaiban az eltérések szembetűnőek. Ha egy szócikkben különböző archív helyesírási változatokban fordul elő ugyanazon név, akkor az ezek alapján modernizált név az első előfordulása alapján került az időrendbe; a nyelvi hovatarozás itt nem játszik szerepet, mivel ezt a középkori neveknel a forrásaink csak ritkán jelzik. Amennyiben viszont jelzik, akkor az idegen név természetesen a megfelelő nyelvi megjelölés után is megtalálható (forrásjelzésével együtt). Végeredményben a szótár GYÖRFFY, CSÁNKI és FEKETE NAGY kötetéből elsősorban az adatolt, egykorú modernizált neveket tartalmazza, de magában foglalja még az eredeti latin neveknek a szerzők által megadott magyar fordítását is, amelyet modernizáltak. Feldolgoztam még az egyedülálló neveket (a modernizálástól függetlenül), illetve a hiányos vagy bizonytalan forrásjelzésű neveket is, melyeket GYÖRFFY GYÖRGY, KISS LAJOS, ENGEL PÁL, MEZŐ ANDRÁS, KOPPÁNY TIBOR, SZABÓ M. ATTILA, valamint CORIOLAN SUCIU és MILÁN MAJTÁN a szakmunkáikba felvettek (vö. CORIOLAN SUCIU: *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*. 1–2. București, 1967–1968; MILÁN MAJTÁN: *Názvy obcí Slovenskej republiky. Vývin v rokoch 1773–1997*. Bratislava, 1998). A két történeti földrajzi sorozat vonatkozó neveinek azonosítása és összevetése, az összesen kb. 19 000 (GYÖRFFY: 4870, CSÁNKI: 14 240) névváltozatnak a szócikkbe történő beillesztése, a lábjegyzetek elkészítése stb. ugyancsak munkaigényes feladat volt.

A vármegyerendszer az Árpád-kortól, illetve a Hunyadiak korától 1913-ig sokat változott, így GYÖRFFY, illetve CSÁNKI és FEKETE NAGY településeinek egy részét valamilyen szomszédos megye anyagában kell keresni. Ehhez nyújtanak segítséget a kötetben a „Magyarország közigazgatása 1301”, illetve a „Magyarország közigazgatása 1490” című térképlapok, amelyek az akkori megyéket és fontosabb településeiket, továbbá – egy-egy melléktérképen kiemelve – a szerzők által feldolgozott megyéket mutatják.

3.2.3. Újkor. – Itt is fő irányelv volt, hogy a kor legjelentősebb, illetve legismertebb szakirodalmi munkájának, a LIPSZKY-repertóriumnak, illetve FÉNYES szótárának azonosított, a szótár keretei közé illeszthető település- és várneveit a lehető legnagyobb mértékben beépítem a megfelelő szócikkbe. (LIPSZKY a Magyar Királyság egészét, FÉNYES csak az akkori, szűkebb értelemben vett, vagyis az Erdély, Horvátország, Szlavónia és a határőrvidékek nélküli Magyarországot tárgyalja.) LIPSZKY térképéről találhatók még nevek a Magyar Királyságon kívüli területekről (Galícia, Moldva, Bosznia stb.) is.

Tömegesen LIPSZKYNél, kismértékben FÉNYESnél és inkább majd a 20. századtól találunk idegen nyelvű neveket, ezért a következő általános megjegyzés ide került. Amikor a forrás erre utalást tartalmaz, az idegen nyelvű nevet a nyelvre vonatkozó rövidítés jelöli, s egyúttal LIPSZKY és FÉNYES műveire is rövid forrásjelzések hivatkoznak. Ez a helyzet egyrészt – kultúrtörténeti okokból – a római kori és középkori latin, illetve a történeti német nyelvű helységnevekre, másrészt a különböző történeti források idegen nyelvű

helységneveire, harmadrészt a Kárpát-medence mai országainak hivatalos (államnyelvi) és hivatalosnak tekinthető nemzetiségi helységneveire vonatkozik. Az idegen nevek többnyire a forrásokban található helyesírású alakjukkal szerepelnek. Ettől a következő esetekben tértem el: LIPSZKY művének bizonyos régies betűkombinációinál vagy betűinél, valamint a forrásként használt kötetekben előforduló nyilvánvaló szedési hibáknál (zárójelbe téve és hibaként megjelölve e névalakot).

LIPSZKY névváltozatainak – főként idegen nyelvű névváltozatainak – rögzítése a különféle írásmódok miatt is komoly problémát okozott. Ezenkívül mindkét szerzőnél a különböző – bár viszonylag nem nagyszámú – nyomdai, illetve tartalmi hibák (más megyébe helyezés stb.) és következtelenségek (pl. a címszóval nem egyezik meg az utaló névváltozat) is nehezítették a munkát. E két eredeti forrás összesen kb. 35 700 (LIPSZKY: 24 900, FÉNYES: 10 800) névváltozatának azonosítása sokszor körülményes munkát jelentett.

Fontos célom volt, hogy az országos helységnevrendezés kezdete (1898) előtti időszak névadását is feldolgozó alapvető munkát, MEZŐ ANDRÁSNAK „A hivatalos magyar helységnevéadás” (Bp., 1982) című művét is hasznosítsam. E kötetből – az ún. rendszeretlen helységnevéadás korából származó nevekből – igen sokat merítettem. A későbbi korszakokat tárgyaló anyagát, illetve a szerző kapcsolódó másik, „Adatok a magyar hivatalos helységnevéadáshoz” című kötetét (Nyíregyháza, 1999) is sokat forgattam.

3.2.4. 1900 óta. – A legfontosabb törekvésem az volt, hogy a múlt század fordulójától az adatgyűjtés lezárásáig, 2010-ig a magyar helységnev-változtatásokat a legnagyobb teljességgel rögzítsem. Az országos helységnevrendezés eredményeként elkészültek – 1900–1912 között – Magyarország községei és városainak, továbbá a területükhöz tartozó egyéb lakott helyeknek a hivatalos neveit tartalmazó vármegyéenkénti jegyzékek (a törzskönyvezett és az azt megelőző nevekkkel), amelyeket a munkám során teljes egészükben feldolgoztam. Így a törzskönyvezett helységnevek (melyek az előbbieknél megfelelően legnagyobb részt a szótár címszávaival azonosak), az azóta eltelt időszakban magyar fennhatóság alatt történt hivatalos helységnevváltozások, illetve a kiválással, szétválással és egyesítéssel keletkezett helységek neveinek közlése (az 1913. évi és későbbi helységnevtárak, illetve legújabban „A Magyar Köztársaság helységnevkönyve 2010. január 1.” című kiadvány figyelembevételével) teljes körű. 1913 óta mintegy 1200 új hivatalos magyar helységnev született. A fentiek értelmében mai hivatalos magyar helységnevként többnyire a szócikk címszáva, kisebb részben pedig a szócikk magyar névváltozatai közül a legutolsó név szerepel.

A másik meghatározó és hangsúlyos célom a magyar helységneveket érintő, nem magyar fennhatóság alatt történt, ma hivatalos vagy hivatalosnak tekinthető, illetve esetenként a szakirodalomban jelzett változások kutatása és közlése volt. A trianoni sorsforduló, még inkább az 1947-es párizsi békediktátum után az ismét elcsatolt területek magyar helységneveivel is kapcsolatos közismert állami eljárásmodot követően az 1990 körüli politikai változások utóbb szomszédainknál a magyar (és más nemzetiségi) helységnevek valamilyen szintű állami elismerésére, rögzítésére és viszonylag szabadabb használatára is lehetőséget adtak. Ez tette lehetővé, ez magyarázza a téma eredményes kutatását, amelynek nyomán közölhettem a határokon túlra került területek ma hivatalosnak tekinthető nemzetiségi helységnevei közül Felvidék magyar és ukrán neveit; Erdély magyar, szlovák és ukrán neveit; Vajdaság magyar és román neveit; a Baranyai-háromszög és

Szlovénia magyar neveit,² hasonlóképpen Muravidék magyar neveit (Szlovénia 1974-es, akkor még jugoszláv tagköztársasági alkotmányának megfelelően); végül Örvidék (Burgenland) 4 hivatalos magyar helységnevét (Ausztria 2000. augusztusi alkotmánymódosítása szerint). Kárpátalja mai „hivatalos” magyar neveinek megállapítása másként történt, ugyanis – az Ungvári Hungarológiai Központ vezetőjétől, LIZANEC PÉTERTől megkapott „Kárpátaljai névjegyzék” című dokumentum szerint – a központ 1991–2004 között több lépcsőben bizonyos magyar „élő népi” helységnevek cirill betűkkel ukránra történő átírását javasolta, amelyek nagy részét az Ukrán Legfelsőbb Tanács jóváhagyta, így e nevek lettek a hivatalos ukrán nevek. Emiatt az átírás kiindulásául szolgáló magyar helységneveket – az említett névjegyzékben az egyes helységek mellett jelzett évtől kezdve – hivatalosnak tekinthetjük.

Az előzőekből látható, hogy az egyes országokban a magyar helységnevek esetében a hivatalosság fogalma más-más értelmezésű, ugyanis az egyes államok jogilag más szinten szabályozzák a kisebbségi nyelvű helységnevek használatát. Még jobban eltér a nevek jogi érvényessége, alkalmazhatósága (vagy esetleg az alkalmazás kötelező volta) a hivatalos kapcsolatok legkülönbözőbb területein és az írott, továbbá az elektronikus sajtóban. Ezeket nézve kell értelmezni az említett „hivatalosnak tekinthető” jelzős szerkezetet, ugyanis ez a szóban forgó magyar nevek valamilyen alacsonyabb fokú hivatalos jellegét tükrözi. A magyar nevek legnagyobbbrészt – Szlovénia és Ausztria kivételével – nem egyenrangúak az államnyelvi hivatalos névvel.

Az említett, hivatalosnak tekinthető magyar neveket rögzítő dokumentumok is tartalmaznak esetenként – valamilyen szempontból – hibás neveket (pl. *Koskovácsvágása*, a *Csik*- jelzőjű helységnevek stb.). Ezekben az esetekben a név elé – figyelemfelhívás céljából – felkiáltójel került.

A szomszédos országokban a magyar (és más nemzetiségi) helységnevéhasználat rendezése és valamilyen szintű állami elismerése hosszabb folyamatot jelentett. Így a több mint 2000, ide tartozó településre kiterjedő kutató- és feldolgozó munkám is csak több lépcsőben történhetett: néhány újabb dokumentum révén a vonatkozó anyag egy

² A vonatkozó dokumentumok a következők:

191 *Zákon Národnej rady Slovenskej republiky zo 7 júla 1994 o označovaní obcí v jazyku národnostných menšín*. Bratislava, 1994. (Zbierka zákonov Slovenskej republiky. Ročník 1994, Čiastka 54, Uverejnená 29 júla 1994) [A Szlovák Köztársaság Nemzetgyűlésének 1994. július 7-i (191/1994) törvénye a helységek nemzeti kisebbségek nyelvén történő megjelöléséről.]

Az 1992. évi román népszámlálás adatai szerint 20%-ot meghaladó magyar kisebbséggel rendelkező települések magyar–román névjegyzéke. Kézirat. Kolozsvár, 1999. (Készítette a román kormány 22-1997-es rendeletének előírásai alapján a Romániai Magyar Demokrata Szövetség.)

Magyar helységnevek a romániai 2001. évi 215. sz. törvény mellékletében. (In: *Monitorul Oficial al României*. Partea I, Nr. 781/7.XII.2001.) [Bukarest; Hivatalos közlöny.]

Határozat Vajdaság helységeinek magyar elnevezéséről. [279.] (In: *Vajdaság Autonóm Tartomány Hivatalos Lapja*. [Újvidék] 2003. 12. sz. 250–6.)

A Horvát Szábor 2002. december 13-i (01-081-02-3955/2 sz.), a nemzeti kisebbségek jogairól szóló alkotmánytörvénye alapján magyar nyelven is kiírt települések jegyzéke. (In: *Narodne novine*. NN-155/2002.) [Zágráb; Hivatalos közlöny.]

kisebb részét pontosítanom kellett, s a települések többségénél a ma hivatalosnak tekinthető név már csak a 3. kiadásba kerülhetett bele.

Lényeges szándékként fogalmazódott meg bennem, hogy a Kárpát-medencében ma hivatalos idegen nyelvű helységneveket, illetve az idegen nemzetiségi helységneveket is kutassam. Így a mai határainkon túli településeknél az esetlegesen szereplő nemzetiségi helységnevek mellett mindenütt azonosítottam és közöltem a ma hivatalos idegen nevet is. Ez a szócikkekben a többi névadattól elkülönítve, a szócikk lezárásaként található. A szócikkekben természetesen sok helyütt megtalálhatók a mait megelőző, korábbi idegen nyelvű névváltozatok is, de ezek csak bizonyos területekre és témákra korlátozódnak. (Például a román nevek egy részét – az *i* betűnek az ugyanazon magánhangzót jelölő *ă* betűre való cserélésével – 1993-ban hatósági úton módosították, tulajdonképpen visszatérve a korábbi írásmódra.)

Az egykori Jugoszláviában még egységesnek számító szerbhorvát nyelv szétválása miatt a mai településneveket is külön-külön, *szerb (szb)* és *horvát (hv)* megjelöléssel tüntettem fel. Meg kell jegyezni, hogy sajnos nem volt olyan forrásom, amely az összes, a szótárban szereplő mai szerb nevet a hivatalos cirill betűs alakban tartalmazza, így az egységesség miatt a szerb neveket csak latin betűs írásmóddal vettem fel.

Az Északkeleti-Kárpátok magyar oldalán több mint fél évezrede honos ruszinok történeti helységneveit a Hnt. 1944 alapján kiegészítettem a Kárpátalja időleges visszatérése alatt bizonyos autonómiával rendelkező területnek (a Beregi, Máramarosi és Ungi közigazgatási kirendeltségek területének) az akkor hivatalos ruszin nyelvű (latin, illetve cirill betűs) településneveivel is. Az Ukrajnához tartozó helységeknek a mai (1991 utáni) hivatalos, továbbá az 1946 utáni ukrán nevek mind latin betűs formában, mind pedig a hivatalos cirill betűs írással szerepelnek; az összes orosz név pedig csak latin betűs formában, mivel ezek hivatalossága jó két évtizede megszűnt.

Természetesen a mai magyarországi települések nemzetiségi helységneveit is tartalmazza a szótár, de a közelmúlt nemzetiségi nevei – egyes szakmunkák figyelembevételével – szintén helyet kaptak a szócikkekben.

Mindenesetre elmondható, hogy a Kárpát-medence mai határainkon túli települései jó 10 000 ma hivatalos idegen nyelvű helységnevének azonosítása és feldolgozása összetett munkát igényelt.

3.3. Kronológia. – Kezdetől fogva fontos célkitűzésként tekintettem az egyes szócikkek magyar és idegen nyelvű névváltozatainak mindegyik nyelvben időrendi sorrendbe történő helyezésére. Ez többlépcsős folyamat volt, de gyakorlatilag a 2. kiadástól, a rövidített forrásjelzések bevezetésétől lehetett a kronológiai sorrendet érzékeltetni. A szótár legújabb, 3. kiadásában 60 ezernyi helységnevváltozat időrendi besorolását kellett megoldani.

A szócikkekben a névváltozatok legtöbbször, elsősorban a forrásjelzésükkel megkülönböztethetően, időrendben követik egymást. Általában GYÖRFFY vagy CSÁNKI névadata a legkorábbi név. E szerzők modernizált nevei az eredeti forrásokban (oklevelekben) történő előfordulásuk sorrendjében, a nyelvtől függetlenül kerültek időrendbe. A nevek kisebb részénél akkor sem GYÖRFFY (vagy CSÁNKI) forrásjelzése jelenti az első előfordulást, ha ez az időrendben megtalálható, ugyanis ezek elsősorban KISS LAJOS „Földrajzi nevek etimológiai szótára” című művéből, de más történeti forrásokból is származhatnak. GYÖRFFY és CSÁNKI névváltozatai időrendi szempontból sokszor átfedésben vannak, tudniillik GYÖRFFY esetenként a 15. századból is, CSÁNKI pedig igen gyakran az Árpád-korból,

időnként még a 11. századból is közöl neveket. Jó néhány esetben az is előfordul, hogy – az általuk idézett oklevelek évszámából következően – CSÁNKI neve(i) megelőzi(k) GYÖRFFY nevét (neveit).

LIPSZKY és FÉNYES nevei után a 19. század második feléből következhet(nek) névváltozat(ok) a szócikkekben, melyek a törzskönyvezést közvetlenül megelőző hivatalos helységnevet is tartalmazzák. Amennyiben a törzskönyvezett név helyesírása azóta megváltozott (ez a szócikk címszava), akkor a törzskönyvezett név zárja az eddigi felsorolást, s az esetleges további neveknél már évszám vagy egyéb megjegyzés is található. Ugyanis a mindenkori magyar államterületen az egyes vármegyék helységneveinek törzskönyvezése után történt vonatkozó eseményeket – hivatalos helységnév-változtatások, helységegysítések, illetve -szétválások, továbbá az 1913 óta történt helységalakítások időpontját – évszámokkal közöltem. Szintén évszámmal adtam meg a ma nem Magyarországhoz tartozó Felvidék, Kárpátalja, Erdély, Vajdaság, Baranyai-háromszög, Szlavónia, Muravidék és Órvidék ma hivatalos vagy hivatalosnak tekinthető magyar és idegen nyelvű helységneveit, az ezeket ilyenként elismerő dokumentumok alapján. A magyar helységnevek nem magyar fennhatóság alatt (és nem hivatalosan) 1913 óta történt – a szakirodalomból származó – névváltozásait a név előtt a *később, majd, újabban* stb. megjelölés mutatja. A fentieket figyelembe véve kell értelmezni az időrendi sorrendben közölt – az utolsó jó 150 évben forrásjelzéssel nem bíró – magyar helységneveket is. Például: TEMESVAJKÓC ... *Vlajkovecz* <FE>, *Vlajkovecz* [törzskönyvezés előtti név], *Temesvajkóc* [törzskönyvezett, a Hnt. 1913-ban levő név], *Temesvajkóc* [az újabb helyesírási szabály szerinti, a helységnévtárakban az 1926. évi helységnévtártól kezdve 1945-ig szereplő név], újabban *Vajkóc* [a szakirodalomból származó, 1945 utáni név], *Temesvajkóc* (2003) [a vonatkozó dokumentum alapján 2003-tól hivatalosnak tekinthető név]; stb.

4. A törzsanyag elkészítésének további szempontjai

4.1. Statisztikai szempontok. – Már a munkám legelején igen fontos szempont volt, hogy a szócikkekben a Hnt. 1913 betűrendes részében közölt, a lakosszámról és nemzetiségi, majd – az 1990-es évek végén – felekezeti összetételre vonatkozó 1910. évi népszámlálási adatokat pontosan rögzítsem. A 3. kiadás előkészítő munkája alatt a fenti adatokat még egyszer ellenőriztem, és az említett két kötet (Hnt. 1913 és Népsz. 1910) összevetésével kitért hibák és elírások láttán már ezek lábjegyzetekbe való írására és magyarázatára is sort kerítettem.

A lakosság és anyanyelvi (nemzetiségi) összetétel adatai kapcsán megemlíteném, hogy a lakosság mellett a Népsz. 1910 anyanyelvi adatokat közöl, de a Hnt. 1913 kötetében esetenként (pl. a „Jelek és rövidítések magyarázata” című részben) az „anyanyelvi” jelzőt a „nemzetiségi” jelzővel helyettesítik, ezért e munkámban is ennek megfelelően, vagylagosan használom a két kifejezést. A vármegyei és járási székhelyek, városok, továbbá a 2500 lakosnál népesebb községek lakosságának 1910. évi anyanyelvi összetétele a szótárban – nemzetiségenként 10% feletti számarány vagy 100 fő feletti lélekszám esetén – részletezve szerepel. A nemzetiségek neve a mai használatot tükrözi, tehát pl. *román* (nem *oláh*) stb. Az egyes helységek bunyevác, dalmát, illír, krassován és sokác lakossága – anyanyelve és katolikus vallása miatt – a szótárban horvát nemzetiségüként szerepel. Az előbbiektől eltérően a LIPSZKYNél *Ruthenica/Russisch* (az adatsorban rövidítve: *ruth.*), FÉNYESnél *orosz*, a Népsz. 1910-ben és a Hnt. 1913-ban *ruthén* megnevezésű,

mai szóval *ruszin* nyelv nem azonos az *ukrán*-nal (vö. BOTLIK JÓZSEF: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. 1–2. Nyíregyháza, 2005: 23–5), így az ide vonatkozó történeti, nyelvi statisztikai adatokat *ruszin nyelvi* megnevezéssel közlöm. Meg kell jegyezni végül, hogy a lakosság anyanyelvi megoszlásával kapcsolatban felhasznált források, a Hnt. 1913, továbbá az előzőleg említett népesebb települések részletesebben megadott nemzetiségi összetételénél használt Népsz. 1910 adatai jó néhány esetben nem egyeznek meg; ilyenkor a nemzetiségek (és a felekezetek) adatainál az említett részletesebb, táblázatos formában közzétett népszámlálási kötetet tekintettem mérvadónak.

A településekre vonatkozó felekezeti összetétel közlésének és az adatok javításának a módja a fentebb részletezett anyanyelvi összetétel közléséhez hasonló módon történt. A felekezetek neve a mai használatot mutatja, tehát például *evangélikus* (nem *ágostai hitvallású evangélikus*) stb.

4.2. A moldvai csángó települések, az ún. európai városok és a várak (várkastélyok) sajátos szempontjai. – A fő célom az volt, hogy ezeket a neveket a térképeken viszonylag könnyen lehessen azonosítani.

A moldvai települések szócikkeinél a jelenlegi megyenév (román, illetve magyar nyelven is) és a megyén belüli legközelebbi város neve a „... környéke” megnevezéssel segíti a helység megkeresését. A történeti Magyarországon és Moldván kívüli európai településeknél a régi (esetleg mai) tartománynév található meg, helyenként pedig – a gyorsabb azonosítás érdekében – zárójelben más földrajzi megjelölés is szerepel.

A történeti Magyarország (Horvát-Szlavónországgal együtt számított) területén lévő (vagy volt) váraknál és várkastélyoknál – a könnyebb keresés végett – mindenütt az 1913. évi vármegye neve látható, de ha a történelem folyamán az adott vár vagy várkastély megyei hovatartozása változott, akkor zárójelben az egykori (az első említés időszakában hatályos beosztás szerinti) vármegye vagy más igazgatási egység neve is szerepel. A(z egykori) vár, illetve várkastély földrajzi helyét elsősorban a kötethez csatolt térképlapokon levő ún. anyatelepülésekre való hivatkozással, égtájak megadásával stb. határoztam meg, de többségük a szócikk végén megadott térképlap száma és a keresőmező segítségével is egyszerűen megtalálható.

4.3. Betűrendi és utalózási szempontok. – A legfontosabb betűrendi szempont az volt, hogy minél könnyebben megtalálható legyen a keresett településnév; az alkalmazott módszer egyúttal a szakirodalomban általában használt rendezési elvekhez is igazodik. Így a helységnevek a magyar akadémiai helyesírás szerinti betűrendben találhatók. A rendezésnél egyes helyesírási elemek (kötőjel, szóköz stb.) figyelmen kívül maradtak. A homonimákat felső index különbözteti meg.

A törzsanyag utalózásánál alapvető volt, hogy a szócikkek magyar kronológiai sorrendjében megtalálható összes, nem formai különbséget jelentő névről utalás történjen a szócikk címszáva. Az 1913 utáni mindenkorai magyar államterületen bekövetkezett helységnevváltozások miatt a mai hivatalos magyar helységnevek egy része először utaló szócikkekben – több egymás melletti névváltozat esetén címszóként – keresendő, ahonnan az 1913. évi vagy alakításkori név megkereshető. Gyakorlati okokból a névazonosítás megkönnyítésére utalóként megtalálhatók még a két- vagy többelemű helységnevek alaptagjai, illetve bővült alaptagjai, függetlenül attól, hogy a forrásokban önálló névként szerepelnek-e.

Az utalozás elkészítésekor a mai és az archaikus névváltozatok felvételének tömegessége (kb. 29 000 szócikk), a sok homonima adatolása, illetve ezek miatt a betűrendezés rendkívüli munkaigényessége voltak a legfontosabb problémák. Ezek a 3. kiadás számítógépes rendezésekor összességükben valamelyest csökkentek, ekkor viszont az adatbázist elő kellett készítenem a rendezéshez, majd a számítógépes program írásában, a futtatás ellenőrzésében, illetve a program további finomításában történő részvétel jelentett új, s egyúttal újabb típusú feladatot.

5. A szótár névmutatói, névjegyzékei és függelékei. – A helységnév-azonosító szótár 3. kiadásának szótári törzsanyagát idegen nyelvű helységnévmutatók, a LIPSZKY és FÉNYES munkáiban szereplő sajátos értékű helységnevek jegyzékei, illetve további függelékek követik.

Az idegen nyelvű helységnévmutatók elkészítésének szempontjai hasonlóak voltak a törzsanyag utalozási szempontjaihoz. Azaz: a szótárban szereplő települések, illetve várak stb. idegen neveiről utalás történjen a szócikk címszáva (egyesítésnél, vagy ha az idegen név egy településre és a kapcsolódó ugyanolyan nevű várra is vonatkozik, akkor a szócikk címszáva). Az idegen nyelvű névmutatók elkészítésekor a mai és az archaikus névváltozatok felvételének tömegessége (közel 32 000 szócikkben), a sok homonima adatolása, illetve az emiatt szükséges 13 idegen nyelvi betűrendezés kiemelkedő munkaigényessége voltak a legfontosabb problémák.

LIPSZKY és FÉNYES munkáival kapcsolatban a fő szempontom az volt, hogy a műveikben szereplő, általam nem azonosított vagy ma nem önálló, esetleg csak valamilyen más helynévben megőrződött akkori helységeket az előfordulási helyükkel, továbbá a történeti és/vagy mai azonosításukkal és lokalizálásukkal kapcsolatos főbb adataikkal, esetleges megjegyzéssel, végül a mai állami hovatartozás rövidítésével együtt közölhessem.

A Függelékben közölt anyagok a történeti Magyarországra vonatkozó fontos ismereteket összegeznek. „A Magyar Királyság közigazgatási beosztása 1913-ban” című jegyzékből járási szintig áttekinthető a Trianon előtti utolsó közigazgatási rendszer, a Magyarország 1920 utáni vármegyéinek (megyéinek) listái révén pedig a megyei szintű igazgatási változások követhetők. Még inkább fontos volt a Magyar Királyság 1910. évi nemzetiségi, illetve felekezeti megoszlását összefoglaló táblázatok közlése az 1910. évi népszámlálás törvényhatóságokénti, majd országosan összesített adataival, mert – a történeti Magyarország szétesését megelőzően – e népszámlálás volt az utolsó.

6. A szótár mennyiségi adatai. – A szótár törzsanyagának és mutatóinak tárgyalása után érdemes összegzésképpen áttekinteni, hogy a mű milyen mennyiségű adatot és milyen megoszlásban tartalmaz (l. 1. táblázat).

7. A térképmelléletek elkészítési szempontjai. – A kötet térképeit FARAGÓ IMRE, az ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszékének munkatársa készítette; jómagam a térképek tervezésében, a névadási kérdések megoldásában és leginkább a térképlapok részletes ellenőrzésében vettem részt. A legalapvetőbb célunk az volt, hogy a kötet témájába vágó legfontosabb térképeket, azaz mind a Hnt. 1913 és a Népsz. 1910 történeti adatait, mind pedig a kötetbe a helységnevekkel kapcsolatban felvett leglényegesebb történeti és mai adatokat tartalmazó térképeket elkészíthessük.

Egység megnevezése	Szám (db)
1. Alapszócikkek	
Magyarország helységei 1913-ban	12537
Az e területen 1913 óta kiválással és egyesítéssel keletkezett helységek	1537
Horvát-Szlavónország 1913. évi területéről a szótárban szereplő helységek	899
Az e területen 1913 óta kiválással és egyesítéssel keletkezett helységek	113
Összes alapszócikk	15086
2. Kiegészítő szócikkek	
A mai Moldova csángómagyar vonatkozású helységei	290
A fenti területeken kívüli, magyar névvel megadott európai települések	161
A volt Magyar Királyság fontosabb várai és várkastélyai	952
Összes kiegészítő szócikk	1403
3. Utaló szócikkek, névváltozatok (az idegen nyelvű helységnevmutatók utalóival együtt)	63791
Összes szócikk, névváltozat	80280

1. táblázat: A szócikkek száma

Ennek megfelelően mutattuk be az Osztrák–Magyar Monarchia, illetve Magyarország utolsó békeévbéli áttekintő közigazgatási térképeit, valamint Magyarország 1913. évi részletes térképszelvényeit. Az 54 db 1 : 400 000-es méretarányú részletes térképszelvény szerkesztésekor az volt az elsődleges alapelvünk, hogy az összes, magyar névváltozattal bíró, 1913-ban önálló magyarországi települést az akkori közigazgatási beosztásukkal megjelenítsük, s egyúttal feltett szándékunk volt, hogy a kor legrészletesebb mai térképszelvényeit készítsük el. E térképszelvények kidolgozása a III. katonai felmérés térképlapjai után, a tájnevek közlése viszont KOGUTOWICZ MANÓ „Teljes földrajzi atlasz”-ának, illetve JANKÓ JÁNOS „Magyarország hegyvidékeinek csoportosítása” című művének a felhasználásával történt. A helységneveket, várneveket stb. az összes térképünkön a szótár címszavainak megfelelően írtuk.

A további térképeink nagy része (a romániai Moldova és Bákó megye, illetve Dalmácia és Bosznia-Hercegovina mai térképei, szintúgy az 1301-es és 1490-es időállapotot bemutató középkori közigazgatási térképeink, továbbá Magyarország 1910-es nemzetiségi, illetve felekezeti megoszlását járási szintig ábrázoló térképlapok) más-más szempontból ugyan, de kapcsolódnak a szótár anyagához, sokoldalúan szemléltetve azt.

E térképek, térképszelvények tervezése, elkészítése, ellenőrzése, javítása, a rajzi és szöveges adatok változatossága, még inkább a térképek méretarányaiból és a terveinkből következő részletgazdagság, illetve sokoldalúság a települések rendkívül nagy számával együttesen jelentette a legnagyobb térképészeti problémát. A 2. kiadás térképeinek minőségét minden téren jóval meghaladtuk, és új, alapos, a témába vágó szempontok továbbfejlesztésével kialakított térképeinkkel együtt munkánk a magyar helységnevtár-szakirodalomban kiemelkedő helyet foglalhat el. Az összesen 76 térképlapnál a többszöri ellenőrző munkák szemléltetéséhez csak egy adat, hogy e napi 8 órás kemény munka fél éven át tartott. Itt

kell megjegyezni, hogy e nagy térképészeti munka elvégzése csak a mai modern térképészeti – szellemi és technikai – háttérrel, valamint hosszú gyakorlattal volt lehetséges.

8. Kitekintés. – Csak néhány mondat a szótár leendő, ún. 2. kötetének tervéről, amelyet a 3. kiadás szerzői előszavában nagy vonalakban már említettem. Az Árpád-kori, nemkülönben a Hunyadi-kori települések jelentékeny része a történelem folyamán sajnálatos módon elpusztult, illetve akkor sem volt önálló és ma sem az, esetleg csak valamilyen helynévben őrződött meg, s így nem is kerülhetett be a 3. kiadásba. Idevágó munkám ellenőrzése, pontosítása, a jobb használhatóság igénye indokolják azonban e települések azonosítását, illetve annak megkísérlését is. Így ezeket a kötetbe be nem illeszthető településneveket megyként párhuzamosan feldolgozva a mai azonosításokat és lokalizálásokat tartalmazó jegyzékekbe írtam. E munkához sok más forrás mellett rengeteget használtam ENGEL PÁLnak „Magyarország a középkor végén (Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről)” című CD-jét (Bp., 2001). E vármegyei jegyzékek terjedelme 800 A/4-es oldal, összesen 10 000 települést tartalmaznak, de ez az anyag még további pontosítást, komoly kutatómunkát igényel.

Munkám további folytatásához és főleg befejezéséhez, majd a névmutató elkészítéséhez még hosszú időre, legelőször is konzultációkra, bizonyos támogatásra lenne szükségem, de e célokat egyelőre nem sikerült megvalósítanom. Azonban erős meggyőződésem, hogy e munkát érdemes folytatni, mert várható eredményei több tudományág kutatásában is jól használhatónak bizonyulhatnak.

LELKES GYÖRGY

GYÖRGY LELKES, *Standpoints and problems in editing a dictionary on Hungarian place-name identification*

Creating the dictionary under discussion is justified by the recent decline of cultural, historic sensitivity and knowledge in Hungary, caused by the often distorted 20th-century cultural policy and ideologies. Up until the beginning of the 1990s, the usage of Hungarian place names beyond the borders of the present-day Hungary was limited; such names were not allowed to be used in the mass media, or in public administration. The main goal of the author's nearly 25 years of research has been to collect and identify all the historical place names and the names of castles in historical Hungary, including all the old, new, foreign and Hungarian name variations. The main text was based on the 1913 gazetteer, but in addition, the author considered all the onomastic variations of the names. Collecting and arranging all the data, especially comparing sources in problematic cases was a considerable task (even with the help of several experts). To re-introduce partly forgotten historical place names was important because these names are part of Hungarian history, culture and language. The 76 maps were created in collaboration with cartographer IMRE FARAGÓ, and our primary goal was to create maps with relevant pieces of historical information.